

Уралбекова А.У

Кыргыз Турк Манас университетинин Философия бөлүмүнүн магистранты

Уралбекова А. У

Магистрант отделения философии Кыргызско-Турецкого университета Манас

Uralbekova A. U

Master student at the Department of Philosophy, Kyrgyz-Turkish University Manas

ӨЛҮМ АЛДЫНДАГЫ ӨЛҮМ

СМЕРТЬ ПРИ СМЕРТИ

DEATH BEFORE DEATH

Аннотация: Суицид маселеси философия тарыхында ар кандай деңгееде, ар бир доордо талкууланып келген. Өзгөчө экзистенциализм агымында суицид маселесине көңүл бурулат. Макалада суицид түшүнүгү, анын чектери жана түрлөрү, коомдук-маданий жана философиялык мааниси жөнүндө сөз болот.

Аннотация: Центральной темой статьи является суицид как экзистенциальная проблема выбора и принятия решения в пользу жизни или смерти. Рассматриваем самоубийство, начиная с определения понятия, его границ и вариантов, с его социокультурных аспектов и заканчивая особенностями его экзистенциальной проблематики.

Annotation: The issue of suicide has been discussed at different levels (means) and in different eras in the history of philosophy. We consider suicide, starting with definition of the concept, its boundaries and options, from its socio-cultural aspects and ending with the features of its existential problematic.

Негизги сөздөр: суицид, жашоо, жашоонун мааниси, тандоо

Ключевые слова: суицид, жизнь, смысл жизни, выбор

Key words: suicide, life, meaning of life, the choice

Учурбуздун массалык маалымат каражаттарынын башкы бетинде суицид маселеси кызуу талкууланууда. Тилекке каршы, бул тема аябай актуалдуу жана трагедиялуу. Жылдан жылга суицид жашарып бараткандай. Эң жаш суицид статистикалык маалыматка караганда 14-12 жаш. Себебин изилдөө үчүн анын табиятын изилдөө керек.

Суицид көбүнчө жашоонун маңызын түшүнбөстүктөн келип чыгат. Суицид латын тилинен «sui caedere»- өзүн өзү өлтүрүү дегенди түшүндүрөт. Атайын аракет кылуу менен өз жанын кыюу дегенди билдирет. Белгилүү ойчул Морес Фарбердин пикири боюнча суицид-аң сезимдүү, максатталган жана жашоодон тез кетүүнүн жолу. Өзүн өзү өлтүрүүнү көздөгөн адамдын бир эле себеби эмес, бир нече да болуусу мүмкүн экендиги жөнүндө экзистенциализм агымынын өкүлү А. Камю мындай дейт: «Элдер өзүн өзү өлтүрүүнү бир себептен улам деп ойлошот. Бирок, анын эки себеби да болушу мүмкүн»[1].

Суицид – тандоонун экзистенциалдык проблемасы болуп саналат. Тандоо жашоону же өлүмдү. Суицид проблемасы «өлүмгө» башкача мамиле жасайт. Ал аң сезимдүү түрдө тандалган мүмкүнчүлүк болуп эсептелет. Экзистенциализм агымынын философтору А. Камю жана Ж. П. Сартр төмөндөгүдөй пикирин билдирет: «Өзүн өзү өлтүрүү мүмкүнчүлүгү

– бул адамдарды айбандардан айырмалап турат. Ал аң сезим жана тандоо менен байланыштуу. Өзүн өзү өлтүрүү жадакалса адамдык абийир жана ар намыс менен байланыштырылган. Камю мында «өз өлүмүнүн ээси» суроосунун өзөгүн караган. Камю жана Сартрдан таасирленген Г. Ш. Чхартишвили «Жазуучу жана өзүн өзү өлтүрүү» деген китебинде мындай дейт: «Адам өзүнүн адам экендигин өзүнүн ажалдуулугун түшүнгөндө билет жана жашоону улантуу же өзүн өзү өлтүрүү тандоосуна ээ экендигин айтат.»

Суицид же өзүн өзү өлтүрүү психология же клиникалык психология, патология, оору же кандайдыр девиация менен гана байланыштуу эмес. Эң биринчи орунда ал адамдын өз эрки менен байланыштуу экендигин унутбашыбыз керек. «Адам өзүнө мылтык менен атканда эмес, ал өзүн – өзү өлтүрүү жөнүндө ойлонгондо өлөт»[2].

Суицидди жаман көрүнүш катары караган менен оптимисттик көз караш да орун алган. Мында З. Фрейдден улам ортого чыккан тенденция каралат. Ал суицидди адам табиятынын табигый бир бөлүгү катары караган. «Адамдын табиятында жашоого болгон умтулуу, ошондой эле өлүмгө болгон умтулуу да бар. Өлүмгө болгон умтулуу же өзүн өзү өлтүрүү каалоосу, жашоого болгон умтулуу канчалык деңгээлде табигый болсо, ал да табигый» - деген пикирин айткан[3].

Суицид жасоо азыркы коомдо маселе жаратбаган сыяктуу. Ал адам баласынын баалуу бир нерсе үчүн ордун каптоочу акы катары. Ал өзүн өзү курмандыкка чалуу да болушу мүмкүн. Мисалы: Клеопатранын түнү жөнүндөгү легенда. Клеопатра менен өткөрүлгөн бир түн үчүн адамдар өз өмүрүн берген. Алар үчүн бир түн буткул жашоосунан да баалуу болгон сыягы. Ошондуктан, алар өмүрүн аяган эмес. Мында ар бир эле адамда суроо туулары талашсыз. Биринчиси: баалуулук ошончолук баалуу болгондуктан, ал үчүн өз өмүрүн берүү аянычтуу болгон эмес. Экинчиси: жашоо баалуулук катары каралбай, бир нерсенин акысын төлөө үчүн колдонулат.

Адам баласынын жашоого болгон укугу талашсыз. Ар бир мамлекетте, ошондой эле эл аралык деңгээлде адам укуктарын коргоо боюнча бир нече мыйзамдарды кабыл алышкан. Ошондой болсо кееде жашоого туруштук бере албай бул жашоого чекит коюуну ойлойт. Ар бир адам жашоого укуктуу. Ал эми өлүүгө укуктуубу деген суроо жаралат. Коомдук көз караш боюнча жашоо адам баласынын эң бийик баалуулуктарынын бири болуп саналат. Жашоого чекит коюп жатып ал баалуулук, эркиндик маселесинде суроо жаратат. Өзүн өзү өлтүрүү маселеси коомчулукта эч качан жакшы манайда кабыл алынбайт. Ал дайыма талкууга, кылмыштуулукка жана күнөөлөөгө актуалдуу тема болуп келет. Талкуу дегенде коомдо эгерде, протест катары суицид жасаса да ал талкууланбай калбайт. Ал эми диндик көз караш боюнча өз өмүрүнө кол салуу эң чоң күнөө болуп эсептелет. Жабырлануучусуз кылмыштуулуктун эң белгилүү түрү болуп өзүн өзү өлтүрүү саналат. Себеби, мында жалгыз жабырлануучу кылмышкердин өзү.

Өзүн өзү өлтүрүү маселеси адам коому пайда болгондон бери бар. Анын кеңири жайылуусу тыюу салынбагандыгында деп ойлойм. Албетте тыюу салуу адам эркиндиги маселесин да жаратпай койбойт. Алдын алуу максатында коомдо ар кандай чаралар коюлуп келген. Алардын бири жазаландыруу. Өзүн өзү өлтүрүүгө аракет жасап, аны менен бирге коомдо маселе жаратса, анын мүлкүн мамлекетке компенсациялоону белгилешкен. Ошондой эле өзүн өзү өлтүрүү мамлекеттик деңгээлде кылмыш болуп эсептелген. (Мисалы Ирландияда 1993-жылга чейин суицид кылмыш болуп саналган). Ал эми Индия жана Сингапур өлкөлөрүндө өзүн өзү өлтүрүүгө аракет жасаган адамдарга бир жылга эркиндигинен ажыратуу мыйзамы каралган. Бул мыйзам алдын алууга жардам берип жатабы же жокпу башка маселе.

Өлүм! Ар бир тирүү адамга бул сөз жагымсыз сезимдерди пайда кылат. Каза болду, кайтыш болду дегенде эч ким көз жаш төкпөй тура албайт. Өлүмдү дээрлик баары жек көрөт. Ошондой болсо да бүгүнкү күндө өз өмүрүнө кол салгандар аз эмес. Жана бул көрүнүш башка адамдарда кандайдыр бир кайгыруу сезимин жаратпай жатат. Күнүбүздө өз өмүрүнө кол салган өспүрүм жаштагы балдардын бул көрүнүшү оорчундуу маселе катары каралбайт. Бул маселеге жооп бербей кайдыгер калтырып жаткандайбыз. Өлүмдү тандаган же өзүн-өзү өлтүрүүнү каалаган кандай гана адам болбосун, ал өзүнүн болумунда жашагысы келет. Бирок, ар түрдүү себептерден улам жашоосуна чекит коюуну туура көрөт. Ал себептерге мисал катары: үй-бүлө, окуу жайы, иштеген жери, достору, жашоо стили, умүтсүздүк, байланышсыздык, жатыркоо, оору ж.б. маселелер болушу мүмкүн. Эң негизгиси өзүн-өзү өлтүрүү бул баш тартуу болуп саналат. Эмнеден, кимден экендиги маанилүү эмес. Ал алгачкы иретте өзүнөн баш тартып жатат.

Адам жалпы эле гуманитардык илимдердин изилдөө объектиси болуп саналат. Ар бир илим өзүнүн мыйзамдарына, эрежелерине ылайык адам маселесин изилдеп келет. Бирок, адам маселеси эң көп философияда иликтенет. Себеби философиянын өзү адамды, өзүн андап-билүүгө жасалган аракетти милдет кылып алат.

Ар бир доордо ар кандай кырдаалдар болуп келген. Согуштар, оорулар, эпидемиялар ж.б. Бул кырдаалда адам руханий жана экономикалык кризистерге учураган. Философиялык антропология окуусунун өкүлү Макс Шеллердин пикири боюнча бул кырдаалда эң негизгиси адамды түшүнүү болгон. Бул кризис жекеле мамлекеттин же коомдун кризиси эмес. Ал маданияттын, адамдын жана личносттун кризиси. Бул кризистен чыгуунун негизги каражаты- адамды түшүнүү. Канчалаган доорлор, кылымдар өтсө да адам маселеси актуалдуу болуп келүүдө. Аны изилдеген сайын суроолору көбөйүп, дагы да изилдөөнү талап кылып, анын табияты купуя сыр бойдон калууда. Адам жөнүндө изилдеген көптөгөн окуулар бар: тарых, медицина, психология, этика, педагогика, дин, анатомия, экономика, этнография ж.б. Бул окууларда адамдын кайсы бир бөлүгүн изилдеген. Ал эми философиялык антропология илими адамды бир бүтүндүк катары изилдейт. Ал адамдын келип чыгуусун, табиятын, болумун, бар болуусун изилдейт. Адамды бир бүтүндүк катары изилдейт. Философиялык антропология окуусунун өнүгүшүнө М. Шеллер, А. Гелен, Х. Плеснер жана И. Кант чоң салым кошкон. Өзүнүн чыгармасында 3 негизги суроосунун (“Эмнени биле алам?”, “Эмне кылышым керек?”, “Эмнеден үмүт кылсам болот?”) башын бириктирип, мунун баарын түпкүлүгүндө бир эле “Адам деген ким?” деген суроону түзөт деп ырастаган [4].

Адам деген ким суроосуна окумуштуулар, илим, дин жана философия көптөгөн аныктамаларды берип келе жатат. Бирок, бир да аныктама анын маңызын толук ачып бербейт. Платон адамды түшүндүрүүдө төмөндөгүдөй аныктама берген: “Адам- эки буттуу, канатсыз жандык”. Диоген анын оюн четке кагуу үчүн, бир тооктун канаттарын жулуп келип, Платонго : “Бул сенин аныктамаң боюнча адам” дейт. Платон өзүнүн аныктамасын төмөндөгүдөй деп өзгөртөт: “Адам канатсыз, эки буттуу, жалпак тырмактуу жандык”. Платондун катасы ал адамдын анатомиялык өзгөчөлүктөрүнө гана токтолгон. Булардан айырмаланып, байыркы грек философу Диоген күндүз күнү көптөгөн элди аралап колуна шам көтөрүп жүргөндө, кызыккан адамдарга “адам” издеп жүрөм деп айткан экен. Бул да болсо адамга аныктама берүүдө жалгыз гана анатомиялык өзгөчөлүгү эске алынуусу туура эмес экендигин ырастаган.

Ал эми орто кылымдарда адам жөнүндөгү пикирлер амбиваленттүү. Адам Кудайдын образына окшоштурулуп жасалган, адам алсыз жана күнөө кылуучу жана каалоолоруна баш

ийе турган жандык. Христиан жана Ислам диндеринде адам диндин контекстинде каралат. Орто кылым дүйнө картинасында христиандык – теологиялык көрүштөрдүн үстөмдүк кылган доору. Бул доор дагы аң-сезим проблемаларынын борборуна онтологиялык проблемаларды : Кудайды абсолют катары жана анын негизги жаратуучусу адамды койгон. Так ушул проблемалардын байланышы ичинде орто кылым ойчулдарынын өзүн өзү өлтүрүү маселесине болгон көз карашы ортого чыгат. Өзүн өзү өлтүрүү акты адамды негизги бар болуу максатынан артка кайтаруу катары каралган. Суицид жаратуучу менен жаратылгандын ортосундагы рухий байланыштын үзүлүүсүн көргөзөт. Онтологиялык көз караш боюнча өзүн өзү өлтүрүү Кудайдын бар болуусун, анын акылмандыгын жана жаратмандыгын күмөнгө калтырат.

Адамдын өзүн табууга жана жашоонун маңызын түшүнүүгө болгон аракети: кимге жана эмнеге таандык экендигин билбегендиги, жан дүйнөнү курчаган кризис, үмүтсүздүк, аргасыздык жана жалгыздык байланышсыздыктын себепчиси болуп саналат. Байланыш деп адам баласынын эң оболу өзү менен, андан соң өзгөлөр менен, дүйнө менен курган мамилесин айтабыз. Адам бир нерсенин маңызына жетүүдө ал нерсе менен түзгөн байланышы маанилүү болуп саналат. Эгерде адам айланасындагылар менен байланыш курбаса же болбосо, кура албаса адам жалгыздыкка туш болуп, чоочун же бөтөн болуп калат ал коомго. Жашоого болгон кызыгуу, каалоолорубузду бул бөтөндөшүү четке чыгарып, адамдын бардык потенциалын жоготуусуна себепчи болуу менен бирге үмүтсүздүккө түртөт. Өмүр, жашоо адамга берилген ыйык белек болуп эсептелет. Кээ бир адамдар өмүрүн маанисиз өткөрүп, эч кандай максат койбой жашашса, кээ бири жашоого маңыз байлап, дүйнөгө өлбөс из калтырат. Туура бардык нерсе ажалдуу. Даанышмандан сурашыптыр: Дүйнөдө эмне өлбөйт?- деп. Анда даанышман мындай деп жооп берет: Кагазга түшкөн кат өлбөйт, жакшынын аты менен сөзү өлбөйт». Жакшы адамдын өзү да, сөзү да өлбөйт деген мына ушундан келип чыкса керек.

Ар бир адамдын жашоосунда ар түрдүү окуялар, кырдаалдар болуп турат. Бул абалдардан чыгууга адамга жалгыз өзү гана жардамчы боло алат. Адамды бийиктикке жеткирген да, аны өлүмгө түрткүлөгөн да адам. Өзүбүзгө, максаттарыбызга, каалоолорубузга ээ болуп, өз жашообузду ээси болуп жашообуз керек. Кайсы бир учурда оор кырдаалга туш келгенде, «пендечиликке» алдырбай адам сыңары жашоону улантуу керек. Көпчүлүк адамдар мындай учурларда өзүн «жоготуп», бөтөн адамга айланып кетет. Кээ бир бул кырдаалдан чыгуунун жолу катары суицидди тандаса, кээ бири «өлүк сыяктуу» жашай баштайт. Өзүн коомдо тирүү өлүктөр сыяктуу алып жүрүшөт, эч нерсеге кызыкбайт, адамдык белгилери бар (документ, жумуш, үй-бүлө ж.б.), бирок, ою менен жашоодон эчак эле баш тарткан. «Тирүү сыяктуу жашаган адамдар бар, жана «өлүк» сыяктуу жашагандар бар»- Б. Гребенщиков [5]. Өлүмдөн мурда өлбөө жашоонун негизги маселеси. Ал өз өмүрүнө кол салбоо дегендик. Мындай адамдардын симптомун «өлүм алдындагы өлүм» деп мүнөздөйбүз. Мындай адамдар өзүн алдын-ала өлүмгө даярдап алат. Кайсы бир мааниде өлүм суицидент адамды ээрчип жүрөт. Суицидент мүмкүн, жашоодон өлүмгө эмес, а балким өлүмгө айланган жашоосунан качып жатат.

Экзистенция бул адамдын өздүк мүмкүнчүлүктөрүн, сапаттарын ачууга, тандоо жүргүзүүгө, дүйнөдөгү ордун табууга болгон жөндөмдүүлүгү болуп саналат. Бул окуянын борборунда адам, анын болмушу, анын жашоосунун маңызы, максаты жана тагдыры коюлган. Бирок, экзистенциалисттердин пикири боюнча адамдын турмушундагы нерселер менен түйшөлүүлөрдүн баардыгы эле анын чыныгы жашоосу болуп саналбайт. Ж. П. Сартр өзүнүн «Экзистенциализм-бул гуманизм» деген эссесинде – «адам өз маңызы анын

жашоосунан мурда жаралбаган жападан жалгыз жандык болуп саналат»-дейт. [6] Мисалы: жыгач уста бир олтургучту жасап жатканда, анын маңызын билет. Башкача айтканда, эмнени эмне үчүн жасап жаткандыгын билет. Ал эми адамдын маңызы өзүнөн мурда жаралбаган жалгыз жандык деп окуп келебиз. Адамдын маңызын эч качан алдын-ала биле албайбыз. Ал өзүн жашоодо толуктайт жана өзүнө - өзү ээ болот. Экзистенциализм агымында «чоочун болуу» түшүнүгү адамдын өз жашоосунун маңызын табууга болгон аракет катарында да бааланып келет. Адам баласы өзү коомдо жашап туруп, ал коомго чоочун болуусу, бөтөндөшүүсү философияда, адабиятта абсурд түшүнүгүн берет. Камюнун пикиринде адам өзү жашап жаткан дүйнөгө көбүнчө кокустуктардын жана калыптанган салттардын негизинде чоочун сыяктуу өмүр сүрөт. Эмне үчүн адам өзү жашап жаткан дүйнөгө чоочун? Адамдын өзү жашап жаткан дүйнөгө чоочун болуусу, жашоо жөнүндө так жана туура маалыматка ээ болбогондугу менен тыгыз байланыштуу. Анткени туура маалыматтын адам баласынын бул жашоодо туура багытты табуусуна жана өз жашоосун маанилүүлүгүн түшүнүүсүнө жардамчы экендиги какшайган чындык.

Корутунду

Өзүн өзү өлтүрүү темасы талкууланбай деле калмак. Эгерде ал жөнүндө коомдо, маалымат каржаттарында, адабиятта ж.б.да каралбаса. Өзүн өзү өлтүрүүгө бел байлаган адам үчүн жалгыз гана сөз менен тыйуу же жеткирүү кыйынга турат. Сиз адегенде интернет тармагына кирип карап көрдүңүз беле өзүн өзү өлтүрүү деген эмне экендигин. Сизге сынак алдында даярдалган шпаргалка сыяктуу эле баары даяр. Кантип өлүү керек, кандай түрлөрү, ыкмалары, жолдору бар экендигин карап таң каласыз. Бул суициддин алдын алуунун эмес терең жайылуусуна себеп. Ошол макала, окуялардын алдында жазылган пикирлердин көбү өзүн-өзү өлтүрүүнүн негатив маанисин карабайт, анын жардамынан кеп кылат. Азыр интернет ачып издөөгө суицид деп жазсаңыз канчалаган миңдеген издөөлөрдү байкайсыз. Бул алдын алууга бөгөт болуп келет. Мында интернетти жаап салуудан эмес, тескерисинче интернет аркылуу чакан тексттер, макалалар, реалдуу окуяларды жазып алдын алууга көмөктөшүү керек. Билим берүү мекемелеринде окуучулар/студенттер менен өз алдынча иш алып баруу керек. Ур - токмок менен эмес, жылуу сөз менен жеткирүүнүн эффективдүүлүгү жогору.

Колдонулган адабияттар:

1. А. Камю, Творчество и свобода: статьи, эссе, записные книжки, Москва, 1990
2. Старджон Т. Умри, маэстро!- М.: Мир, 1999
3. З. Фрейд, Основные психологические теории в психоанализе, Санкт- Петербург, Алетейя, 1998
4. Ж. Бөкөшов, Ж. Урманбетова, К. Эшенкулова, А. Бабатаев. Философия студенттер үчүн окуу куралы. Б.: “Улуу тоолор”, 2016
5. Б. Б. Гребенщиков «Книга песен». М.: Олма Медиа Групп, 2006
6. Ж. П. Сартр, Экзистенциализм-это гуманизм. //Сумерки Богов, Москва, Политиздат, 1989

Рецензент: PhD, Бабатаев Абдирашит